

ETNIKAI VISZONYOK AZ EURÓPAI UNIÓBAN

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

Az előadás a témában olvasott szakirodalom alapján állt össze, tehát nem tekinthető önálló vállalkozásnak, ami önállóan tekinthető, az a téma felépítése és bizonyos szempontok bevezetése és kiemelése.

A téma terjedelmére és bonyolultságára való tekintettel az előadás nem foglalkozik az új emigráns és menekültcsoportokkal, sem azokkal, amelyek, legalább két generáció (40-45 év) óta kisebbségnek tekintenek, sem a nők, a gyermekek, a homoszexuálisok, a mentális betegségben szenvedők csoportjaival; vagyis azzal a tágabb-kisebbség, másság-jelentésadásal, amely a multikulturalizmus fogalomkörébe tartozik.

Tovább szűkítve a témát, az előadás az EU régi tagországainak történelmileg kialakult etnikai/nemzetiségi viszonyait mutatja be vázlatosan, tehát nem szól az újonnan csatlakozott országok etnikai és nemzetiségi viszonyairól. Egészen pontosan azoknak a népcsoportoknak a mai helyzetének, statusának ismertetésére vállalkozunk, amelyek a Lajtától nyugatra eső térségben a nemzetállam kiépítésének során kisebbségbe szorultak, miközben megőrizték és identitásukba beépítették azt a regionális teret, amely a Római Birodalom bukását követően Európa egyik fő jellegzetessége volt, s amelynek újraélesztése a múlt század '60-as, '70-es és '80-as éveitől a szubnacionális szint (régiónk Európája) terminus alatt vált ismertté. S a sokféle törekvés, amelyek a második világháború után az etnikai-kulturális regionális autonómiák létrejöttét kísérte, ma már rögzített ténynek tekinthető az EU régi tagországainak többségében. Az ezredfordulóra mintha megtorpant volna a régiónk Európája iránti lelkesedés, amely a múlt század '90-es éveiben napirenden volt. Kétségtelen, az etnikai-kulturális mintázatú régiónk Európai Unió új politikai, kulturális, gazdasági térszerkezetének átférfalását jelentenek. Azonban tény, hogy a Lajtától nyugatra léteznek és működnek etnikai-kulturális alapon szervezett autonóm régiónk, amelyek mintaadók lehetnek az újonnan csatlakozó soknemzetiségi országok számára is. Megjegyzendő azonban, hogy etnikai-kulturális autonómiatörekvések mindenütt, ahol megvalósult, hosszú távú erőfeszítések eredménye volt.

A továbbiakban, a fogalmi és elméleti kérdés érintését követően országokként a nemzetiségi kisebbségek konkrét helyzetét vázolom, majd a záró részben megpróbálkozom az európai identitás kérdésének körvonalazásával.

FOGALMI, ELMÉLETI HÁLÓ

Az Európai Unió régi tagállamaiban a kisebbségek térbeli és demográfiai jellemzők alapján csoportosíthatók. Beszélhetünk: a) tömb-kisebbségről (itt a területi, a táji jelleg, a régió a meghatározó, ahol egészében érvénye-

síthető a szubszidiaritás elve); b) szórvány, vagyis területileg szétszórt kisebb közösségekről, csoportokról (mely esetben a közösségi perszonalizmus elve alkalmazható); c) a tömb és szórvány egyidejűségéről (ahol a szubszidiaritás és perszonalizmus elvét egyaránt lehet érvényesíteni).

Tekintettel, hogy minket elsősorban a régiókban élő kisebbségek és szerveződések érdekelnek, a régió meghatározásában fogadjuk el azt a definíciót, ahogy azt az érintettek megfogalmazták. Vagyis a kisebbségek tapasztalata szerint a régió történelmi, politikai és kulturális egységet alkot, ahol kimutatható: a táji jellegzetesség, időben és térben a folytonosság, sorsközösség, a tér berendezésének viszonylagos sajátzerűsége, a szokások, a készségek, a mentalitások hasonlósága, az egyéni és közösségi ügyek rendezésének lokális módozatai, a szimbólumok és azok jelentésének ismertsége, a tapasztalatok intimitása, áthagyományozása, szorosabb kapcsolathálók történelmileg örökölt mintáinak átörökítése, a dolgok közelsége, az ismertség, otthonosság tapasztalása, a bennük való eligazodás tudása, a kommunikáció rejtett és nyilvános kódjai, a nyelv lokális jellege. Ha a történeti és szociológiai irodalmat nézzük, azt látjuk, hogy különbséget tesznek a nemzeti kisebbség és az etnikai csoport között a különbségtétel tengelyében az identitás, az önazonosság áll. Elsőként nézzük, hogy miként értelmezik a kisebbség fogalmát általában. A kisebbség olyan csoport, amely az állam népességének nagy részével szemben, számszerűleg kisebbségben, tehát nem uralkodó helyzetben van, s amelynek tagjai – az adott állam polgárai – etnikai, vallási vagy nyelvi jellegzetességei folytán különböznek a lakosság többségétől, illetve – legalább hallgatólagosan – olyan szolidaritásérzés jellemzi őket, amely kaputérjük, hagyományaik, vallásuk vagy nyelvük megőrzésére irányul. (Capotorti: MRG – Minority Rights Group) Ebből a meghatározásból következik, hogy a nemzeti kisebbség egy adott társadalom tagjainak azon csoportját jelöli, amely nem a többségi nemzettel azonosul, hanem egy olyan másik nemzettel, melynek van állama, és amellyel hosszú évszázadokon át egy politikai közösségben élt, amit a regionális, kontinentális, illetve világtörténelmi konfliktusok miatt veszített el; vagy nincs állama, de annak létrehozására törekszik. Ezzel szemben az etnikai csoport egy adott társadalmon belül azok csoportját jelöli, amely közös kulturális identitás- (önazonosság) tudattal rendelkezik, ami megkülönbözteti a többségtől vagy az adott társadalom más etnikai csoportjaitól.

Az etnikai csoportok további típusokba sorolhatók aszerint, hogy milyen központi érdek és érték mentén határozzák meg önmagukat. Ilyen értelemben beszélhetünk: kulturális etnikai csoportról, amely közös érték-készlettel, élményekkel, viselkedési jellemzőkkel, nyelvi sajátosságokkal rendelkezik, tagjai közösen, szervezeten cselekszenek célkitűzéseik (kulturális, etnikai intézményrendszerük fenntartása) érdekében, továbbadják szimbólumaikat, nyelvüket, hagyományukat a következő nemzedéknek,

a sajátos kulturális örökség az önérzet, mely a csoportidentifikáció forrása. Beszélhetünk gazdasági etnikai csoportról is, melynek tagjai osztoznak a csoportazonosságban, sorsa a csoport gazdasági jövőjéhez kötött, tagjai együttesen reagálnak mindarra, amiről úgy vélik, hogy befolyásolhatja gazdasági helyzetüket (ezért irányelveket, programokat dolgoznak ki), a csoporttag úgy érzi, hogy nem egyéni erőfeszítése, hanem a csoport gazdasági helyzete szilárdítja meg saját pozícióit. Létezik politikai etnikai csoport is, mikor a közös politikai érdeklődést kölcsönös politikai függés érzete irányít, a csoport tagjai politikai kérdésekben kollektívan reagálnak (irányelvek, programok), fontos a csoport jelentőségnek kiemelése, a politikai etnikai csoportok általában gazdaságiak is, mivel a politika és a gazdaság szorosan összefonódott a társadalmakban. Európában kevésbé ismert, de az antropológiai irodalomban számon tartják a főleg a nagy ázsiai, amerikai metropolisokban jelen lévő csoportokat, a holisztikus etnikai csoportokat, melyek a különféle etnikai csoportok minden jellegzetességével rendelkeznek, melyek az egyének nem szándékolt csoportosulásai, tagjai sorsukban kölcsönösen egymásra utaltak, közös identitásérzésük, viselkedési jellemzőik vannak, közösen reagálnak gazdasági és politikai kérdésekre, olyan programokat, irányelveket támogatnak, melyek kiemelik a csoport jelentőségét (Hamilton 1995. 21.) Elterjedt forma, amikor a vallás és az etnium egymást fedi, a csoport számára nem annyira a nyelv, inkább a vallás az identitás középpontja.

Az etnikai csoportok tipológiája lényegében az identitásról szólt, arról a középértékről, amellyel a különböző csoportok valamilyen érték-érdek mentén önmagukat meghatározzák, együvé tartozásukat számon tartják.

Az etnikai identitás (önazonosság) tudat esetében olyan csoporttal való azonosulásról van szó, amelyhez az egyén geneológiailag kötődik. Azonban látni kell azt is, hogy több generációs folytatólagosság az identitás megerősödéséhez nem feltétlenül szükséges. Itt a csoport mérete és az, hogy a társadalomban domináns vagy kisebbségi csoportként funkcionál-e, nem lényeges, az etnikai identitás megőrzésének egyedüli feltétele, hogy a csoportidentitás határai valamilyen formában fennmaradjanak (Fr. Barth 1969. 72.). Az etnikailag heterogén társadalmakban az etnikai identitás határaitra helyezett túlzott mértékű nyomtaték erősíti az egyes közösségek belső egységét, és hangsúlyozza a különböző etnikai csoportokhoz tartozó állampolgárok közötti különbségeket, megerősíti az etnikai határokat. Ez lehet az egyik oka az interetnikus konfliktusoknak. Ide kapcsolódik az etnicitás fogalma, ami alatt azt értjük, amikor egy nép tagjai a közösnek tartott (nyelv, vallás, szokások, hagyomány, helyhez való kötődés) kulturális vonások mentén azonosítják önmagukat.

Az etnikai identitástudat sajátos konkrét vagy absztrakt jelek (a nyelv, a faj vagy a vallás) köré szerveződik, kialakítja és megőrzi a kötődéseket és a határokat. Ezek a kulturális és fizikai jelek elsődlegesek, a szocializációs folyamat során ezekkel találkozik az egyén legkorábban. Az identitástudat

alapja egyetlen elsődleges elem vagy központi érték, ez a megkülönböztető jegy, erre épül és/vagy e köré épül az etnikai közösség társadalmi érték- és önmeghatározási rendszere. (Fr. Barth 1969. 63.). Ez a központi érték az egyén egy adott közösséghez való tartozását jelöli (azonos központi értékkel rendelkező egyének úgy érzik, hogy sorsuk és céljaik közösek). Minden központi értéknek helyzeti és történelmileg meghatározott szerepe van. Mindig megvan az esély arra, hogy az idők folyamán egy másik elem válik központiá; példaként említhetők a baszkok: esetükben kezdetben a faji jelleg hangsúlyozódott, újabban viszont a baszk nyelven van a hangsúly.

NYELVPOLITIKA

A kisebbség, politikai gyakorlatban megkerülhetetlen a nyelvpolitika problematikája. Egy adott ország nyelvpolitikáját meghatározó tényezők: az adott ország nyelvkultúrája, a kulturális és történelmi hagyomány, az országban élő etnolingvisztikai közösségek egymásról alkotott sztereotípiái, a nyelvről való gondolkodásmód, a nyelv, illetve a vallás történeti kapcsolatának körülményei. (Puskás 2000. 2-12.). Ha a nyelv a központi érték egy adott országban, akkor, a nyelv szociokulturális, politikai kapacitása és a nyelvhasználatról szóló döntések politikai szerepe megnő, az állam megerősíti a domináns nyelvet beszélők társadalmi erejét, kielezi a többség és az etnikai-nemzeti kisebbségek közti különbségeket, a nyelvhasználatról szóló kérdések a politikai hatalom és az állami szféra kérdéseivé válnak, s ezzel a nyelvhasználatot szabályozó törvények hatalmi harcnak az eredményeit tükrözik. Tehát azt mondhatjuk: egy ország nyelvpolitikája azon elvek és szabályok összessége, amelyek az állampolgárok nyelvi repertoárjának használatára vonatkoznak.

A nyelvpolitika különböző típusairól beszélhetünk. Implicit nyelvpolitika esetén a kisebbségek jogai nincsenek konkrét jogi dokumentumokban meghatározva, ezért ezek csak más dokumentumokból, például az alkotmányból vezethetők le. Az explicit nyelvpolitika pontosan meghatározza az adott államban élő etnikai-nemzetiségi csoportok nyelvhasználati kapcsolatos jogait. A támogatást biztosító nyelvpolitika a választott nyelv vagy nyelvek használatát alkotmányos, adminisztratív és jogi eszközökkel biztosítja, meghatározza a nyelvhasználat körét, garantálja hozzá a szükséges anyagi eszközöket. A toleráns nyelvpolitika nem korlátozza a kisebbségi nyelvek használatát, de nem különíti el anyagi eszközöket a kisebbségi nyelvek használatának biztosítására, s nem határozza meg a nyelvhasználat spektrumát. A kevert nyelvpolitika elsősorban a többségi nyelv használatát támogatja, de konkrét, törvények által meghatározott jogokat biztosít a kisebbségi nyelv használatára. Az egalitárius nyelvpolitika nem tesz különbséget a többség és a kisebbség által beszélt nyelv között, minden etnolingvisztikai csoport azonos nyelvi jogokkal rendelkezik, valamely beszélt

nyelvet lehet használni a magánéletben és a hivatali ügyintézésben egyaránt. A jogi megszorításos nyelvpolitika esetében a választott nyelv használatát a társadalmi élet bizonyos területén vagy egy meghatározott hatókörben teszik lehetővé (Schiffman 1996. 2-4.). Világosan látni kell, hogy különbség van személyi és területi jogok között. A személyi jogok alapján a nyelvhasználat a személy tartózkodási helyétől független az állami szervekkel való érintkezés esetén. A területi jogok estében a nyelvhasználat joga területi egységhez vagy bizonyos hatókörhöz kötött meghatározott területen belül. Azonban az tapasztalható, hogy a nyelvi kérdéshez való viszony antinómikus: az állam, a domináns etnolingvisztikai közösség és a kisebbségben élő etnolingvisztikai közösségek érdekei eltérőek illetve ellentétesek. Az etnikai-nemzetiségi közösség, amely anyanyelvével azonosítja identitását, arra törekszik, hogy nyelvének használata ne ütközzön akadályokba. Az állam túlértékeli a nyelvi heterogenitást, „mások” nyelvének elsajátítását feleslegesnek tartja, esetenként az aktív felejtést ösztönzi (pl. az észtek). Kétségtelen, a kétnyelvűség társadalmi jelenség, amely több nyelv együttélésének eredménye.

A kétnyelvűség kialakulását több tényező befolyásolja: a csoport migrációja, aminek oka gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, oktatási. Azonban – a közhiedelemtől eltérően – a kétnyelvű egyén megnevezés nem egy olyan személyre utal, aki két nyelven beszél, hanem arra a kisebbségi személyre, aki az államban használt második nyelvet a gyakorlati kommunikáció érdekében sajátítja el. (Loveday 1982:8-12.) Így nyelvválasztása az adott szituációtól függ. Ugyanakkor a nyelvek funkcionális szempontból kiegészítik egymást, Az EU-ban a leginkább népszerűsített nyelvpolitika a kétnyelvűségre törekvő. Ám ritka, hogy mindkét közösség – többség és a kisebbség – kétnyelvűvé váljon. Általában a kétnyelvűség a kisebbségeknek fenntartott lehetőség, ugyanis a többség nem hajlik a kisebbség nyelvének megtanulására.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a kétnyelvűség kialakulását támogató nyelvpolitika hatékonyságát több tényező befolyásolja. Van eset, amikor a többség részéről pozitív a hozzáállás, ez az additív kétnyelvűség, azaz két nyelv egymást kiegészítő oktatása és használata (pl. a finnországi svéd kisebbség). A másik eset a diglosszia, amikor az anyanyelvet kizárólag kisebbségi közösségen belüli kommunikációra használják, míg a hivatalos nyelv a többségi nyelv, amelyet a hivatalokban és a társadalmi életben használnak. Van, ahol a nyelvi hegemonia hivatalosan támogatott, azaz a választott nyelv, vagyis a többségi nyelv tökéletes elsajátítása feltétellé válik; itt nincs toleranciakészség az állam részéről a másik nyelv iránt. A nyelvi preferencia alapján az állam bizonyos egyéneket előtérbe helyez, megerősítve azok társadalmi dominanciáját, akik a hivatalos nyelvet anyanyelvként beszélik: például ellenőrző hatalomban, munkaerőpiacon, presztízs szférákban (Loveday 1982. 9.)

Itt nem hagyható figyelmen kívül, hogy az adott nyelvről és az adott

nyelvet beszélő közösségekről milyen sztereotípiák alakultak ki, és ezek létrejöttét milyen tényezők alakítják. E tényezők közt említik – többek között – az illető nyelv történetét, a kodifikálás mértékét és idejét, a nyelv nemzetközi megítélését az adott időszakban (pl. státusszimbólumot jelent-e használata), az interetnikus kapcsolatok alakulását, a hatalom és presztízs befolyását, az adott nyelvről alkotott elképzeléseket, regionális szolidaritást, tolerancia mértékét (Puskás 2000. 8.).

Az elmondottak alapján az Európai Unió államai a kisebbségi nyelvhasználat alapján egy 1–5 fokozatú skálán helyezhetők el (M. Siguán 1995. 12-14.)

1. Államok, amelyek egyetlen hivatalos nyelvvel rendelkeznek, és más nyelveket nem ismernek el, csupán megtűrnék (Franciaország, Portugália).
2. Államok, amelyek egyetlen hivatalos nyelvvel rendelkeznek, de a kisebbségek nyelvének törvényesen bizonyos jogokat biztosítanak (Olaszország, Ausztria, Németország).
3. Államok, amelyek egyetlen hivatalos nyelvvel rendelkeznek, de egyes autonóm régiókban hivatalos jelleget biztosítanak kisebbségi nyelveknek is (Spanyolország).
4. Föderatív államok, amelyekben minden egyes régióknak más-más nyelve van (Belgium, Nagy-Britannia).
5. Államok, amelyek hivatalosan többnyelvűek a területük egészét illetően (Finnország).

ETNIKAI VISZONYOK AZ EU RÉGI TAGORSZÁGAIBAN

A továbbiakban e skála mentén, ha vázlatosan is, vizsgáljuk meg, az egyes államokban hogyan oldották meg, illetve milyen intézményes keretek között rendezték a nemzeti kisebbségek, illetve az etnikai csoportok helyzetét.

Elsőként nézzük *Franciaországot*. A legfőbb jellemzője, hogy a helyi, regionális nyelveket, identitásokat szisztematikusan lerombolták az elmúlt kétszáz esztendőben. Viták, ugyan voltak a regionális decentralizációról, melynek tárgya az új provinciák létrehozása a megyék helyett. Az elképzelés azonban nem valósult meg. Az 1950-es évektől bizonyos politikai, gazdasági, kulturális decentralizációt hajtottak végre. Továbbra is a hivatalos nyelv: a francia (1958. évi alaptörvény). A kisebbségi nyelveket oktatják, újdonság a kétnyelvű helység- és utcanév, a helyi hírlevelek megjelenése (francia-breton, katalán pl. Perpignan városában). Az országban jelentős népcsoportok élnek: így például az elzásziak, a bretonok, a baszkok, a katalánok, a korzikaiak, az okcitánok (provanszálók). A Kisebbségi vagy Regionális Nyelvek Európai Chartáját Jospin 1999-ben aláírta, de a mai napig nem ratifikálták. Az 1984. évi decentralizáció nem etnikai alapon történt, a kialakított régiókat közvetlenül választott tanácsok irányít-

ják, a prefektus szerepe szűkült, kizárólag törvényességi felügyelet a feladata. A régiók pénzügyileg a központi költségvetéstől függnék.

A breton népesség számát 2,5 millióra becsülik, azonban a breton nyelvet, amely kelta eredetű, ma már mintegy 500 ezren (1886-ban 1,3 millióan, 1974-ben 665 ezren) beszélik. Néhány iskolában tanítják a bretont, rendelkeznek breton nyelvű rádió- és tévéműsorokkal. Ugyanakkor Bretánia nem rendelkezik autonómiával, viszonylag elmaradott régióknak számít.

Elzász-Lotaringia lakossága 1,5 millió, mintegy 300-400 ezren beszélnek az elzászi nyelvet, amely a német-francia dialektus. Főleg népfőiskolákban használják ezt a dialektust, az irodalom- és történelemoktatásban. Elzász-Lotaringia nem rendelkezik autonómiával, viszonylag elmaradott régió. A provanszál nyelvet Dél-Franciaországban beszélik, főleg falusi családok magánérinkezésében. Itt sincs autonómia. A korzikaiak száma 112 ezer: katolikus vallásúak, beszélt nyelvük az olasz nyelv toszkán dialektusa, azonban itt is a francia a hivatalos nyelv. A korzikai nyelvnek 1974 óta regionális nyelvi státusa van, lényegében népnyelv. A sziget 1970-től gazdaságszervezési régió, a harc nem annyira az autonómiáért folyik, hanem a régió státusáért.

A katalánok 4000 négyzetkilométeres területen, főleg Pyrénées – Orientales megyében, 300 ezer főt számlálnak, nyelvüket nem ismerik el hivatalosan, az oktatásban is korlátozottan használják, így ma kb. 200 ezren beszélik a katalán nyelvet. A baszkok főleg Labourd, Soule, Navarra megyében élnek mintegy 100 ezren, nyelvük nem elismert, ugyanakkor vannak helyi újságjaik, nyelvkurzusaik. A burgundiaiak Skandináviából, a Bornholm-szigetről származnak, nyelvük eltűnt, hasonló a helyzet a normandok esetében is, akik szintén Skandináviából származnak.

Spanyolországban az 1978. évi alkotmány háromszintű közigazgatási-hatalmi szerkezetet teremtett: a helyi önkormányzatok, a provinciák, az Autonóm Közösségek (Comunidades Autonomas) együttműködését hozta létre. Főbb jellemzői: a regionalizált állam, ahol a spanyol (a kasztíliai) a hivatalos nyelv, az egyes régiókban hivatalos a katalán, a gallego, az euskara és az aranéz (okcitán változata), noha csak 3500-an beszélik. Etnikai-történeti alapon 17 Autonóm Közösség létezik. Az alkotmány az ország minden népét a spanyol nemzet fogalma alá vonja, felsorolja a nemzetiségképző jegyeket: így például: a sajátos kultúra, a hagyomány, a nyelv, az intézményrendszer, a szerves történelmi közösség (Navarra, Andalúzia, Kanári-szigetek), ugyanakkor adós marad a nemzet és nemzetiség meghatározásával.

A teljes önkormányzatisággal rendelkező közösségek: Katalónia, Baszkföld, Galícia, Andalúzia, Valenciái Közösség, Kanári-szigetek, Navarra. Korlátozott önkormányzatok: Asturias, Aragónia, Cantabria, La Rioja, Baleári-szigetek, Castilla y León, Castilla La Mancha, Murcia, Extramadura, Madrid. Az alapcharta szerint a Comunidades Autonomas hatásköre, illetve funkciói: az önkormányzati intézmények megszervezése,

a helyi szervek felállítása, a területi lakásproblémák, a közmunkák, a vasutak irányítása, a közlekedési rendszer működtetése, a kikötők, a légi és vízi sport célú létesítmények fenntartása, a gazdaság egészével összefüggő mezőgazdaság és állattenyésztés irányítása, a vízügyi öntözési létesítmények, csatornák üzemeltetése, az erdőgazdálkodás, a természetvédelem, a belső vásárok rendezése. A nemzeti gazdaságpolitika keretében a gazdaságfejlesztés. Kulturális téren, az autonóm terület múzeumainak, könyvtárainak, konzervatóriumainak fenntartása. Hatáskörébe tartozik a közösség nyelvének és kultúrájának ápolása, az iskolarendszer, a turizmus a sport, a szociális gondozás, az egészségügy. Ugyanakkor a közösségi parlamentet megilleti az állam által kibocsátott normákkal kapcsolatos alkotmányossági vizsgálat kezdeményezése.

A spanyol, a német-olasz modell sajátos keveréke. A törvényhozási tárgykörökön kívül az állam jogkörei megoszthatók az autonóm közösségekkel. A legtöbb megosztott jogosítvánnyal 5 autonóm közösség – Andaluszia, Baszkföld, Galícia, Katalónia és Valencia – rendelkezik; ezek a régiók az ország legnagyobb gazdasági potenciáljai és a legnagyobb népességűek is. Például: Baszkföldön 13 ezer euró az egy főre jutó GDP, ez a spanyol átlagnál 15%-kal nagyobb.

A baszkok az ún. Baszkföldön – Euskal-Herria élnek, a lakosság 2,2 millió, katolikusok, a beszélt nyelv a baszk, az euskara. Regionális autonómiával, parlamenttel, saját oktatással, rendőrséggel, zászlóval rendelkezik. A baszk nyelvet a közhivatalokban, az oktatásban használják. A galíciaiak beszélt nyelve a gallego, ami kelta eredetű; a lakosság 3 millió, katolikus vallású, regionális autonómiával rendelkezik. A katalán népesség 5,5 millió, a katalán nyelv a spanyol mellett hivatalos a régióban. A Katalán autonóm régióban a katalán parlament által hozott törvények elsőbbséget élveznek a központtal szemben. Virágzó, homogén közösséget alkotnak. Itt nem mellékes megjegyezni, hogy Dél-Spanyolországban él az EU egyik legnagyobb cigány közössége, számuk 745 ezerre becsült.

Olaszország etnikailag nagyon színes. Az állam főbb jellemzői: a nyelvi, kulturális kisebbségek államilag elismertek, támogatottak (tutela delle minoranze linguistiche). Az olasz állam a Kisebbségek és Régiók Európai Chartáját elfogadta, a cél a régi történelmi-nyelvi közösségek identitásának megőrzése. Hivatalos nyelv az olasz, lokális szinten a kisebbségek nyelve, vagyis kettő, három nyelv használata, főleg magánérintkezésben, esetenként az oktatásban, adminisztrációban. Létezik rádió, tv, sajtó, számos kulturális, hagyományörző egyesület.

A régiók törvényei az állam preventív ellenőrzése alatt állnak, normaalkotási mellékszereplők, emiatt nincs tényleges törvényhozási és közigazgatási autonóm.

A katalánok száma 32 ezer, 18 ezren beszélnek a katalán nyelvet, amely elismert kisebbségi nyelv Szardíniában és Alghero-L'Alguer autonóm ré-

gióban, azonban nem az adminisztráció nyelve. Kétnyelvű helységnévtáblák, helyi rádió, újságok léteznek katalán nyelven.

A szárd lakosság 1,7 millió, közülük 1 millió beszéli a neolatin dialektusú szárd nyelvet, amely elismert kisebbségi nyelv, a helyi adminisztrációban az olasszal együtt használják, valamint a helységnévtáblákon, az iskolákban kísérletileg vezették be; autonóm régió.

A görögök Dél-Itáliában élnek, számuk 40 ezer, latin abc-t használnak, elismert kisebbségi nyelv, amit helységnevek, rádió, és újságok is jeleznek. (Calabriában romaícónak, Pugliában gricónak nevezik őket)

A németek 270 ezren vannak, státuszukat az 1972-ben kötött olasz-osztrák egyezmény szabályozta. Területileg Dél-Tirolban élnek, egy sor regionális normatíva szabályozza autonómiájukat. Dél-Tirolban kötelező a német nyelv használata az oktatás minden szintjén, az írott és audiovizuális médiában, a vallási életben, az intézményekben. Az adó, a külügyek, a honvédelem kivételével szinte minden területen szabad kezet kaptak, a német nyelv egyenrangú az olasszal.

A landinok főleg Bolzano, Trento, Belluno megyében élnek, az olasz belügyi adatok szerint 55 ezer fős e népcsoport. A fandin nyelvet egy 1999-es adat szerint 482 személy beszéli. Ugyanakkor az olasz, német mellett elismert nyelv a közéletben, sőt: tudományos, kulturális intézmények is művelik.

A ligurok az 1976-os adat szerint 1,9 millióan voltak; ókori nép, melynek csoportjai főleg Genova megyében, Szardínia szigetén élnek, az 1970-es évektől tapasztalható szeparatista törekvésük.

A friuliak 1964-től élnek autonóm régióban, amely magába foglalja Friuli-Venteia Giulia, Udine, Gorzia, Pordenone megyéket. A friuliak lélekszáma 715 ezer, ebből 526 ezer beszéli a nyelvet, amely az 1996/15. számú törvény alapján használt nyelv az oktatásban, a regionális törvényhozásban, a közigazgatásban, bilingv formában hivatalos az olasz mellett, egyetlen kisebbségi nyelv, amelyre lefordították a Bibliát. Az Udine-i Egyetem ápolja a nyelvi és kulturális hagyományait.

Olaszország sokszínű etnikai palettáján még számon tartanak 2181 horvátot (Campobaso megye), 52 ezer szlovént (Venezia Giulia, Trieszt, Gorizia, Alto Adige megyében, ahol kulturális gazdasági szervezeteik vannak, illetve szlovén rádió, tévé, sajtó; Triesztben bilingv formában hivatalos az olasz nyelvvel. Továbbá az olasz állam területén él kb. 98 ezer albán (arberesh), nyelvük a ghebo és toscó dialektus keveréke, elismert kisebbségi nyelv Catanzaro, Crotone, Consenza megyében. A provanszál-francia kisebbség száma 70 ezer, s mintegy 20 ezer beszéli a francia okcitan dialektust főleg Valle d'Aosta, Torino, Sangone megyében. Mintegy 178 ezer okcitant tartanak nyilván, közülük a középkori trubadurok nyelvét mintegy 3 ezren beszélik főleg Piemontban. Elismert lokális kisebbségi nyelv.

A szicíliaiak 1948 óta regionális autonómiában élnek, az írott és a beszélt nyelv különbözik, az irodalmi nyelv az olasz. Lélekszámuk 4,6 millió.

Az olaszországi cigányok kb. 130 ezren vannak, a cimberék lélekszáma 2230 (1992), a déli gall-rómaiaké pedig 340.

Belgium legfontosabb jellemzője, hogy maga az állam négy nyelvi területtől áll, amelyből három egynyelvű, egykét nyelvű. A három nyelvi közösség (flamand, vallon, német), a három földrajzi-gazdasági régió (flamand, vallon, brusseli) alapján az ország föderáció, amelyben három régiós megoldást alakítottak ki. Közös a honvédelem, részben a külpolitika, és a pénznem. Az állam hatásköre inkább makrogazdasági (hatóköre kiterjed például az ár-, a verseny-, a jövedelempolitikára, a társadalombiztosításra). Az etnoregiók hatáskörébe utalt a regionális gazdaságfejlesztés és politika, a hitelpolitika, a külkereskedelem, a mezőgazdaság támogatása, a természeti erőforrások hasznosítása, az energiapolitika regionális tényezői, a közmunkák, a szállítás, a regionális foglalkoztatás, a kereskedelempolitika, a tudományos K+F, a lakáspolitikai, a külkapcsolatok szervezése a településfejlesztés, a helyi önkormányzatok (megyék, városok, falvak) felügyelete.

A flamandok lélekszáma 5,5 millió, katolikus vallásúak, holland dialektusban beszélnek, tág értelemben vett autonóm régió.

A vallon népesség száma 4 millió, katolikus, a beszélt nyelv a vallon, vagyis a francia nyelv egy dialektusa, autonóm régió.

A németek száma 100 ezer, nyelvük német dialektus, nyelvi régiót és kulturális közösséget alkotnak.

A Bruxelles-Brussel régió kétnyelvű, flamand-vallon, és területi gazdasági egységet alkot. A flamand, a vallon vagy a brusseli régió teljes jogi, politikai és közigazgatási autonómiával rendelkezik. Rendeletei a központi állam törvényeivel egyenértékűek, normahierarchia nincs. A régiók közötti konfliktusok megoldására hozták létre a konzultatív bizottságot és a döntőbírárságot.

Ha Franciaország a felállított skála egyik szélső, negatív pólusa, akkor *Finnország* pozitív értelemben a másik szélső pólus.

A svéd kisebbség az Aland-szigeteken él, svéd közösséget alkot, számuk 21 700, protestáns vallású. Finnországban a finn nyelv mellett a svéd is hivatalos nyelv – minden szinten. A svéd jelleg megőrzését szolgálja a nyelv, az oktatás, a regionális állampolgárság, a földvásárlás, például amely 5 éves állampolgársághoz kötött. Az Aland-szigetek autonóm tartomány, rendelkezik 27 tagú parlamenttel, kormánnyal (a tartományi végrehajtó tanács 7 tagú). A tartományi parlament dönt az oktatás, a választási szabály, az adózás, a lakásügyek, a mezőgazdaság, a halászat, az egészségügy, a kórházi ellátás kérdéseiben.

Németországi etnikai csoportok között említhetjük meg a vend kisebbséget, számuk 70 ezer, nyelvük a szorb, főleg Brandenburg tartományban és Szászországban élnek. Kulturális egyletüket 1912-ben alapították, az NDK 1948-ban, alkotmányban garantálta a szorb kisebbség jogait, amit

1992-ben, a német egyesülést követően megerősítettek. A németországi dánok száma 60-70 ezer, Schleswig-Holstein tartományban élnek, jogaikat az 1954-es német-dán egyezmény szabályozta, ennek értelmében három hely biztosított számukra a tartományi parlamentben.

Bajorország (1947) és Szászország (1990) úgynevezett Freistadt, azaz Szabad Szövetségi Állam. Bajorországban élnek főleg Nürnberg környékén a frankok, nincsenek kisebbségi jogaik, bizonyos adminisztratív önállóságra való törekvés tapasztalható részükről Münchennel szemben.

Németországban élnek az északi frízek, számuk 60 ezer, a fríz nyelvet kb. 10 ezren beszélik, nem számítanak kisebbségnek. Dániában főleg Saterland tartományban a keleti, frízek élnek, számuk mintegy 11 ezer fő. A frízek többsége, a nyugati frízek Hollandiában él (Friesland, hat sziget), számuk 550 ezer, a fríz nyelvet itt 400 ezren beszélik, Frieslandon kívül pedig még 300 ezret tartanak nyilván. A fríz nyelv az angolhoz hasonlít. Frízföld Hollandia 11. tartománya, ahol fríz nyelv az általános iskolában kötelező, s részben a tartományi tanácsban is. A Dániához tartozó Feröer- (Foroyar) szigetek lakóinak száma 45 750, vallásuk lutheránus, beszélt nyelvük a foroyskt, 1948-tól rendelkeznek önkormányzattal, 1975-től parlamenttel. A nyelvük egyenrangú és hivatalos a dán nyelvvel, amelynek tanulása kötelező. Energikus, öntudatos, erős identitású etnikum.

Ausztriában jelentősebb etnikai csoportot alkotnak a horvátok, számuk 26 ezer, ebből Burgelandban 18 ezer él, beszélt nyelvük horvát dialektus, ez főleg a magánszféra nyelve. A szlovénok (windisch) főleg Karintia tartományban élnek, ahol 1972 óta kétnyelvű helységnevtáblák vannak, a korábbi közös oktatást 1987-ben felváltotta az elkülönült szlovén oktatás. A magyarok főleg Burgelandban élnek, számuk 20 ezer, a nyelv a magánéletben használt, vannak helységnevtáblák, ugyanakkor Bécsben még számon tartanak egy 15 ezer fős magyar közösséget, valamint Alsó-Ausztriában cseheket és szlovákokat.

Észak-Európa őslakos kisebbsége a számik vagy a lappok. (Ez utóbbinak pejoratív kicsengése van, így nem is használják a lapp megnevezést.) Számuk mintegy 60 ezer, négy országban élnek. A legnagyobb számi közösség Norvégiában él, mintegy 40 ezer. Nyelvük finn-ugor, szervezetük – amely gazdasági, társadalmi, kulturális, nevelési és ökológiai teendőket is ellát – a Norvég Rénszarvastenyésztők Konföderációja. A norvégiai számiknak 1987 óta parlamentjük van, 1971-ben alakult meg a Norvég Kulturális Tanács, amelynek feladata a számi irodalom ápolása és publikálása. Svédországban 15 ezer számi él, szervezetük a Svéd Számi Konföderáció. Finnországban a számik száma 4 ezer, 1976 óta 20 tagú parlamenttel rendelkeznek, amelyet négyévenként választanak. (Oroszországban – noha nem tartozik a témánkhoz, mégis meg kell említeni, hogy – itt 1500-2000 számi él, ők tenyésztik a szelíd rénszarvas 77%-át, a csernobili katasztrófa az állományt nagyon megviselte, pillanatnyilag a dekollektivizálás van folyamatban és a visszaté-

rés a hagyományos számi életformához.) A számi nép, tehát mind a négy országból, 1975 óta tagja az őslakó Népek Világtanácsának (WCIO).

Nagy-Britanniában a skótok (az alföldi, felföldi és a szigetlakó skótok) egységes nemzetet alkotnak, tehát nem kisebbség. Skóciában van egy 80 ezer lélekszámú kisebbség, amely a gael (kelta) nyelvet beszéli, bázisuk a Szabad Presbiteriánus Egyház. Nagy-Britániában a walesiek (Kymri, cymm) száma 2 645 000, a walesi nyelvet mintegy 503 ezren beszélik, az 1967-es nyelvtörvény értelmében Walesben a walesi nyelv az angol nyelvvel egyenértékű a közigazgatásban, a tartomány nem rendelkezik autonómiával, de nincs is ilyen törekvés. Észak-Írország (6 megye) lakossága nagyobbik része protestáns (1 067 500), a kisebbik része katolikus (414 500), nyelve a gael (kelta), 1956-ban mindössze 12 ezren beszélték ezt az ősi nyelvet. Noha a gael nyelv az angol mellett hivatalos (kötelező tantárgy az iskolákban). Mégis veszélyben van, ugyanis például az autonómiával rendelkező országrész parlamentjében mindennapos jelenség, hogy a felszólaló gael nyelven kezdi beszédét, de nyomban átvált angol nyelvre. Az Egyesült Királyságon belül a Man-szigetek érdekes színfoltot képvisel, lakói skandináv eredetűek, parlamentjüket a Kulcsok Házának nevezik, autonómiával, saját adózási rendszerrel bír. Ami közös a központtal, az a külpolitika és a honvédelem. Érdekességképpen említem meg, hogy a brit-szigeteken még létezett egy kisebbség, amely comwall nyelvet beszélt, igaz, utóljára 1802-ben egy holgy.

Ha számszerűsítjük az Európa Unióban élő ősi kisebbséget, természetesen a teljesség igénye nélkül, akkor úgy nagyjából 46 nemzetiséget számoltunk össze, ezzel szemben az újonnan csatlakozott országokban számuk mindössze 27. S ebben az összehasonlításban úgy tűnik, hogy az EU nyugati felében a nemzetiségi paletta sokkal színesebb, mint a keleti végeken.

AZ EURÓPAI IDENTITÁS

Az identitás kérdését, első lépésben, a globalizáció hatásösszefüggésében próbálom felvázolni.

A globalizáció a mai világban az egyik legfontosabb jelenség és folyamat, amely a nemzetiségi identitások számára kihívást jelent. A globalizáció fogalma alatt az egész világra kiterjedő folyamatok összességét értjük, amelyek áthatolnak a nemzeti határokon, új tér-idő kombinációkba integrálják és kötik össze a közösségeket és az egyéb szerveződéseket, így a világot a valóságban és a tapasztalatban is összefüggővé teszik (U. Beck 1990.). Ez eltávolodást jelent a társadalom klasszikus szociológiai elképzelésétől, vagyis az egyfajta stabil, rögzített rendszertől, ehelyett az időben és térben elrendeződő társadalmi életre utal, amelyben a távolságok és időskálák összesűrűsödnek. Ami a globalizáció identitásra tett hatását illeti, itt többféle folyamattal számolnak (Stuart Hall 1997): a nemzeti identitá-

sok szétmállanak a kulturális homogenizáció és a globális posztmodem következtében; vagy: a nemzeti és más helyi partikuláris identitások megerősödnek a globalizációval való szembenállás hatásaként, vagy pedig nemzeti identitások gyengülnek, de új, hibrid identitások veszik át a helyüket. Ugyanakkor, látni kell, hogy minden identitás szimbolikus térben és időben helyezkedik el, vannak jellemző tájai, helyei, otthonai, van hazája (heimat); ugyanígy időbeli helyei, feltalált hagyományai, melyek összekötik a múltat és jelent; eredetmítoszai, melyek visszavetítik a jelent a múltba; vannak narratívái, melyek az egyént a nagyobb közösség és a nemzet történelmi eseményeihez kapcsolják. A tér rögzített, ott vannak gyökereink, azonban ezt a teret egy pillanat alatt át lehet szelni (repülőgéppel, email-lel, fax-szal, vagy műholddal), így semmisíti meg az idő a teret.

A nemzeti identitásokat életben tartják a törvényes és állampolgári jogok, de a helyi, regionális és közösségi identitások ennél nagyobb jelentőségre tesznek szert. Az etnikai kisebbség-enklávénak kialakulása az EU nemzetállamain belül a nemzeti kultúrák és a nemzeti identitások pluralizációjához vezetett, ami a helyi identitások megerősödését eredményezte. A folyamat az idő és tér összesűrűsödésének logikáján belül megy végbe.

Am a globalizáció egyenlőtlen folyamat, megvan a maga hatalmi geometriája, így – noha – jövőben is számítani lehet arra, hogy bizonyos oldalait tekintve Európa rányomja mintáját a globalizációra, mégis – a tér-idő további sűrűsödése relativizálni fogja az identitásokat.

Sommásan azt mondhatjuk, hogy egyelőre az EU-t nemigen lehet megérteni történelmi közösségeinek ismerete nélkül, vagyis tudni kell, e közösségek hol élnek, miben különböznek szomszédaiktól, hogyan állapítják meg azonosságukat a közösség tagjai, hogyan illeszkednek be az EU-ba.

A fenti vázlatos ismertetés csupán arra kívánt rámutatni, hogy az EU-t alkotó államokon belül sajátos azonosság tudattal rendelkező etnikai-nemzetiségi csoportok vannak. Tehát az identitás sokrétű: egy és ugyanaz a csoport egyszerre azonosulhat egy szűkebb és egy tágabb közösséggel, például egyszerre vallhatja magát katalánnak és spanyolnak. Az identitás tanulmányozása nem egzakt tudomány, csoportonként változik. Jelenleg spekulatívnak tűnhet, annak a kérdésnek a jelentősége, hogy létezik-e „európai identitás” vagyis ennek olyan vonatkozáskerete, amelybe a fentebb említett csoportok elhelyezkedhetnek.

A Római Birodalom bukása óta Európában még nem történt meg, hogy ennyi, eddig kevésbé ismert nép bukkanjon fel hirtelenjében. Új mintákba való rendeződés tanúi vagyunk, új kifejezések jelentek meg, így például: „népek Európája”, „régiónok Európája”, „történelmi közösségek Európája”. Ezek olyan csoportnevek, amelyeket korábban a néprajztudósok ismertek, mára viszont politikai viták kulcsszavaivá váltak.

A történelmi azonosság tudat újjáéledése, úgy tűnik, megfordítja a korábbi beolvasztási törekvéseket. Ugyanis minél több történelmi identitást

fenyeget az elhasználódás, az asszimiláció kísértete, a homogenizáció, a konvergencia annál jobban virágzik. A spanyol Felipe Fernández-Armesto szerint: „Akár összedől, akár felépül Európa – a téglák mindenképpen látszanak. A jövő bármiképpen alakul, akár valamiféle föderatív szuper-Európa jön létre, akár valamiféle bonyolult, kusza Bantuszánvilág, akár a régi államrendnek a válságban újrakovácsolt, módosított formája, a jövő mindenképpen Európa népeiből épül fel.” Tehát a „népek” Európa „építőanyaga”.

Sztrabón úgy látta, hogy „Európát a formák változatossága és a természet adta csodálatos sajátosságai alkalmassá teszik kiváló emberek és kitűnő kormányzatok megszületésére.”

Ma, amikor az európai identitás felépítése még elvégzendő feladat, nehéz megmondani, mit jelent „európainak” lenni, miben is áll az európai identitás, miről lehet felismerni, mi az a középérték, amely axiomatikusan megjeleníti és értelemtelivé teszi az európaiságot. Persze kisajátítások már voltak és vannak: Európa = Nyugat-Európa, majd Európai Közösség, ma Európai Unió. A kérdés tehát itt az, hogy mire lehetne alapozni az európai identitást? A válasz megfogalmazásának kiindulópontjára, összetettségére említsünk meg néhány példát.

a) Európa kontinens: Földrajzi értelemben Ázsia csipkés szélű kiszögellése, nem különálló, mint a többi földrész, Ázsiától semmi sem választja el. Vagyis Európa mint Földrész nem képezheti az európai identitás alapját, csupán a hagyomány okán jöhet számításba.

b) Európai faj: Kijelenthetjük, hogy fajtisztaság nincs. Európa sajátossága az indoeurópai népek túlsúlya, azonban a különböző vércsoportkutatók, s ezek eredményeinek egyenetlen megoszlása értéktelenné teszi az effajta osztályozásokat. Tehát a fajra mint biológiai tényezőre nem alapozható az európai identitás.

c) Európai örökség: Európa országait régen meggyökerezett népek lakják, a mikrokultúrák rendkívül sokszínűsége jellemzi. Ugyanakkor Európát mély kulturális választóvonalak metszik át: latin, germán, szláv, finnugor nyelvű népek lakják, amelyek katolikus, görögkeleti és protestáns felekezetekhez tartoznak. A történelmi események és élmények határokat vontak a különben szomszédos, azonos kultúrájú népek között is. A kulturális egységnek, amely a különbségeket is áthidalja, két központi értéke lehet. Az egyik a klasszikus ókor görög-római öröksége, a másik a kereszténység.

d) Európai gazdaság. Félézer éven át alakult ki az egységes gazdaság, amely két egymást átfedő szakaszban kovácsolódott ki. A Földközi-tenger és az Atlanti-óceán gazdaságaihoz kapcsolódó nyugat-európai gazdaság megteremtése, ezt követően Kelet-Európának a nyugati gazdasági rendszerbe való integrálása, amely a Balti- és a Fekete-tengert átszelő árucserére alapozódott. Ezt a 17. és 18. századtól a nemzetállami bázisú gazdaságokkal felszabdalták, protekcionista védővámrendszereket állítottak fel,

amely aztán az európai háborúk sorába torkollott. Ma újra az egységes európai gazdaság megteremtése a cél, amelynek kiváltó oka egyrészt a globalizáció, másrészt a belső nyomás.

f) Európai felsőbbrendűség: Az európai középkori gondolkodás Jeruzsálemet helyezte a világ centrumába, ez gátolta az eurocentrikus kép kialakulását. A földrajzi felfedezésekkel kettős kihívás támadt. Az egyik a bizonytalanság, ugyanis csak lassan fogták fel, hogy mekkora a glóbusz; a másik az európai imperializmus, amely megjelent a világ szinte minden szögletében. Amikor 1610-ben a jezsuita Matteo Ricci a „Tízezer ország nagy térképét” kínai vendéglátója elé helyezte, az megbotránkozott, mivel a térképen Európát a világ központjába helyezte, holott a kínai úgy tudta, hogy országa Kína, az Ég alatt a közép-ország. Ekkor kapott Európa földrajzi fogalma új jelentést: különálló, de mégis összefüggő kultúrát értenek rajta. A közös európai kultúrába vetett hit elválaszthatatlan volt a felsőbbrendűség meggyőződésével. Azonban a világméretűvé nőtt belháborúk (sőt: egyesek szerint „polgárháborúk”) meggyengítették Európát, ezt fokozta a globális versengés, amely összezsugorította Európát nemcsak a térképen hanem a valóságban is. Népeit arra kényszerítette, hogy számoljanak kölcsönös függőségükkel, sőt: ennek nyomán létrejött valamiféle európai szolidaritás, mert ma már nem lehetségesek olyan belviszályok, mint az európai világalalom idején.

g) EU-integráció: azt is jelenti, hogy az egységes identitást egységes intézmények révén valósítsák meg. A folyamat még tart, de már most látható, hogy minden lassúsága ellenére Európa nagymértékben homogenizálódott, az intézmények pedig a politikai és gazdasági átállás következtében konvergáltak.

j) EU-múlt és -jövő: Ha mellőzük a tartalmi elemeket, vagyis a földrajzot, a fajt, a nyelvet, a vallási értékrendet, megmarad központi értékként a közös történelmi tapasztalat mint az európai egység magva, ami az európai identitás központi értéke is lehet. Ez a közös múlt tette Európát azzá, ami, ez különbözteti meg Európa népeit más népektől. Ez a közös múlt: gazdasági, kulturális, társadalmi, politikai jelentések hordozója. E közös múlt erőtartalékai hatalmasak. S ezeknek az erőtartalékoknak a hasznosítását valószínű, a jövőben az alábbi két forma egyikében kell kiteljesíteni. Vagy fennmarad az európai államok mai rendszere némi föderációs színnel, azaz maradnak a régi nemzetállamok, jelentőségük ugyan csökken, de nem tűnik el; vagy létrejön a föderatív Európa erős központi főhatósággal és versengő régiókkal.

Miközben az európai identitás felépítése továbbra is az Európa-építés egyik legsürgetőbb teendője marad.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- de Varennes, Ferdinand: *Kisebbségi jogok*. In: *Fundamentum*. 1-2/1998.
- Siguán, Muguel: *La Europa de las lengua*. Barcelona. 1995.
- Puskás Tünde: *Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában*. In: *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*. II. évf. 2000/1. Pozsony. pp.1-12.
- Barth, Fridrik: *Ethnic Groups and Boundaries*. London. Allen and Unwin. 1969.
- Giles, Howard (edit): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London. Academic Press. 1977.
- Loveday, Leo: *The Sociolinguistics of Learning and Using a Non-native Language*. Oxford. Pergamon Press. 1982.
- Schede sulle minoranze tutelate dalla Legge 482/1999*. (in collaborazione con Fiorenzo Toso). Elektronikus változat: piccamiglio@tiscalinet.it
- Le minoranze etniche e linguistiche di Padania, Appenninia, Sardegna e Sicilia*. Bolzano. 1/3/2000. Elektronikus változat: piccamiglio@tiscalinet.it
- Lingue parlate in Italia*. Elektronikus változat: piccamiglio@tiscalinet.it
- Communautés nationales*. Réseau Civique du Tyrol du Sud.é.n.
- Owen, D. (1992-1995): *1991 Census Statistical Papers 1-9*. Centre for Research in Ethnic (CRE). University of Warwick.
- L'État fédéral et régional dans la perspective de l'intégration européenne*. Strasbourg. 1999.
- Vocabular pentru societăți plurale – A plurális társadalmak szótára*. (Coord: Gabriela Coșescu – Imre Pászka – Draguljub Popvic). Editura Polirom. Iași. 2005. Ediție bilingvă.
- Hall, Stuart: *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*. *Sages/The Open University*. London. 1997.
- Hamilton, Malcom: *The Sociology of religion. Theoretical and Comparative Perspectives*. Routledge. London. 1995.
- La conciencia nacional y regional en la Espana de las autonomías (CIS)*. Madrid. 1994.
- Schiffman, Harold: *Linguistic Culture and Language Policy*. New York. Routledge. 1996.
- World Directory of Minorities Ed. by Minority rights group International. (Ed: Patrick Litvinoff, Alan Phillips). London. 1997.